

CASINO V SOCIALISTIČNEM MESTU: ZAČETKI IGRALNIŠKE INDUSTRIJE
IN SOCIALNOEKONOMSKA PREOBRAZBA NOVE GORICE

Jure RAMŠAK

Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijska 1, 6000 Koper
e-mail: jure.ramsak@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Članek analizira prostorske in družbene posledice igralniške industrije, ki je vzniknila v osemdesetih letih v mestu Nova Gorica na jugoslovansko-italijanski meji. Avtor predstavlja ideološke in politične okoliščine, ki so vplivale na transformacijo planiranega socialističnega mesta v kraj kapitalističnega načina zabave, namenjene izključno tujim državljanom. Kot eden izmed najpomembnejših virov trdne valute je igralništvo uživalo podporo podjetniških in političnih elit poznega socializma. Čeprav je Casino deloval kot izolirana prostorska celota, je ob svoji nenehni širitvi načel tudi sistem socialističnih vrednot in sprožil posledice na družbenem in urbanem tkivu mladega mesta še pred ponovno uvedbo tržnega sistema, ko je igralništvo naposled postalo njegova poglobljena simbolna dominanta.

Ključne besede: Nova Gorica, igralništvo, modernistični urbanizem, HIT, jugoslovanska ekonomija

IL CASINÒ NELLA CITTÀ SOCIALISTA: GLI INIZI DELL'INDUSTRIA DEL GIOCO
D'AZZARDO E LA TRASFORMAZIONE SOCIOECONOMICA DI NOVA GORICA

SINTESI

L'articolo analizza le conseguenze spaziali e sociali provocate dall'industria del gioco che dagli anni ottanta in poi ha iniziato a svilupparsi a Nova Gorica, città sul confine italo-jugoslavo. L'autore presenta le condizioni ideologiche e politiche che hanno influenzato la trasformazione di una città socialista pianificata a tavolino in un luogo di divertimento di tipo capitalista, adibito esclusivamente a visitatori stranieri. Come una delle fonti più importanti di valuta forte il gioco d'azzardo aveva il sostegno delle élites politiche e imprenditoriali del tardo socialismo. Nonostante il Casino funzionasse come un'unità spaziale indipendente come conseguenza del suo continuo allargamento ha iniziato a porre in questione i valori essenziali del sistema socialista e ha provocato conseguenze sia nel tessuto sociale che in quello urbano della giovane città ancora prima dell'introduzione dell'economia di mercato, quando l'industria del gioco è divenuta la sua dominante simbolica principale.

Parole chiave: Nova Gorica, gioco d'azzardo, urbanismo modernista, HIT, economia jugoslava

UVOD: METABOLIZEM NOVEGA URBANEGA PROSTORA OB MEJI

Grajeno okolje in način življenja, h kateremu naj bi to napeljevalo, je v času velikih ideologij 20. stoletja postalo eden izmed najbolj razpoznavnih kulturnih simbolov modernosti v njenih različnih izpeljavah.¹ V največji meri je to veljalo za režime, utemeljene na ideologiji komunizma, saj, kot pravi Virág Molnár v svoji knjigi, kjer na celokupen način analizira arhitekturo, politiko in proces izgradnje države v povojni srednji Evropi, »verjetno noben drug politični sistem ni bil tako prepričan v socialno-transformativno vlogo arhitekture in arhitektov kot je to bil socializem« (Molnár, 2013, 7). Ta je najbolj prišla do izraza v primeru povojne gradnje približno šestdesetih novih mest v Sovjetski zvezi in vzhodni Evropi, čeprav so bile mesijanske aspiracije utopij prisotne tudi pri prevajanju modernističnih utopij v načrte novih urbanih centrov od Velike Britanije prek Indije do Braziliije (Feuerstein, 2008; Holston, 1989; Grindrod, 2013).

V povojni kontekst zamisli socialističnih novih mest v srednji in vzhodni Evropi, celo kot enega prvih primerov, lahko prištejemo tudi leta 1947 pričeto gradnjo Nove Gorice na sami hladnovojni razvodnici kapitalizma in socializma.² Imaginarij tega novega mesta, katerega smoter sicer ni bil stanovanjski prilastek (mono)industrijski dejavnosti, kot je bilo to v slučaju večine sorodnih na novo osnovanih naselij v vzhodni Evropi (gl. Cinis et al., 2008), ampak nadomestno upravno, gospodarsko in kulturno središče severnoprimorske regije po določitvi nove meje z Italijo, je bil v mnogočem podoben idealizirani podobi stvaritve novega, na kožo delovnega človeka pisanega habitusa. Opravititi imamo torej z urbanim planiranjem velikega obsega kot načinom kompleksne ideološke intervencije v prostor v sklopu politike identitete na obmejnem območju (gl. Radović, 2013, 168). Prek svoje modernistično-funkcionalistične strukture, pa tudi v diskurzu, ki je spremljal izgradnjo, se je novo urbano okolje v svoji prvi fazi konstituiralo v opoziciji do bližnjega »kapitalističnega imperializma«, odgovornega za izgubo starega mesta, a kmalu za tem spričo velikih premikov v jugoslovanski notranji in zunanji politiki ter ekonomiji, doživelo redefinicijo svoje identitete (več o tem: Ramšak, 2015, 67–99). Sociološke aspekte tega procesa so v preteklosti beležile posamezne raziskave, ki so jih strnili Jože Šušmelj in Marjan Tavčar (1965) ter Zdravko Mlinar (1983). Obširneje in na podlagi pristopov sodobne urbane antropologije pa se je z vprašanjem, kako se je prek odnosa posameznikov do prostora (funk-

cionalnim, afektivnim, identifikacijskim) v svojega pol stoletja obstoja Nova Gorica konstituirala kot družbeno dejstvo ukvarjala le Katja Jerman (2008; 2012).

Omenjena etnologinja ugotavlja, da vladajoča politična opcija običajno spodbuja določene pomene in interpretacije okolja, kar je tudi v primeru novega mesta ob zahodni slovenski meji pustilo močno sled v spominu ljudi in njihovem dožemanju dominantnih diskurzov o socialističnem napredku, čeravno se v spominski topografiji izrisuje večplastna izkušnja novega mesta (Jerman, 2008, 281). Izhodišče njene in redkih drugih raziskav je fenomen nastajanja in družbene strukture ter spleta medsebojnih interakcij v novem, socialističnem mestu, katerega ekonomska osnova je v veliki meri temeljila na industriji. V okviru tega članka pa nas zanimajo politične okoliščine ter prostorske posledice krepitev terciarnega sektorja za potrebe tujih potrošnikov, ki je dodobra posegel v izhodiščno podobo mesta kot izložbenega okna socializma. Ta proces je še pred propadom jugoslovanskega socialističnega sistema pripeljal do razrasta igralniške industrije kot enega izmed najbolj izrazitih načinov kapitalističnega načina zabave. S to prilagoditvijo ekonomskega modela lokalnega razvoja povpraševanju z druge strani meje je prišlo do bistvenega odstopanja od dotedanjih vzorcev jugoslovanskega turizma, ki je sicer že prej poznal elitne rezorte zaprtega tipa,³ a bil v splošnem znan po tem, da njegov smoter ni bil le maksimalizacija dobička (Basauri et al., 2012).

A pri omenjenem fenomenu eksplozije obmejnega igralništva vendarle nimamo opravka z enostranskim procesom razgradnje socialističnih vrednot, na katerih je bilo osnovano novo mesto, in linearnim podrejanjem kapitalističnim vzorcem urbanega razvoja. Če gledamo na pojavnost tega fenomena še za časa socialistične Jugoslavije samo z arhitekturnega vidika, bržkone ne bomo zaznali izstopajočih intervencij, ki bi povsem spremenile dominante socialistično-modernističnega urbanega prostora, kot se je to zgodilo ob nadaljnji eksploziji igralništva v letih in desetletjih po osamosvojitvi Slovenije. Vpeljevanje socialistični ureditvi neprikladne ekonomske dejavnosti, namenjene izključno tujim gostom, se v svoji zgodnji fazi prej izkazuje v obliki spremembe upravljalvskega režima na določenih mikrolokacijah (ob prvem igralnem salonu), predvsem pa kot sprememba družbenih praks. Na te bomo v nadaljevanju še posebej pozorni in jih postavili v okvir širših družbenoekonomskih sprememb v jugoslovanskem poznem socializmu. S fenomenom *casinoja* se bomo torej srečali na ravni njegove fizične umeščenosti v prostor in na ravni njegovega družbenega

1 Članek je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta ARRS J6-6833 »Kraji spomina, kraji meje: spomin in identiteta na slovensko-italijanskem mejnem območju v dolgem dvajsetem stoletju«.

2 Med precej skromno literaturo o političnih, ekonomskih in arhitekturnih ozadih nastanka Nove Gorice lahko omenimo naslednje prispevke: Torkar, 1987; Ukmar, 1993; Di Battista, 2011; Čelik, Di Battista, 2012; Grabar, 2009.

3 Najbolj znan tovrsten primer je bil gotovo hotelsko-igralniški kompleks *Haludovo Palace* na otoku Krku, odprt leta 1972 s sredstvi mogotca in lastnika erotične revije *Penthouse* Boba Guccioneja (Tomažič, 2013). Za splošen pregled o odpiranju jugoslovanskega turističnega trga proti Zahodu gl. Grandits, Taylor, 2010.

pomena kot dejavnika spremembe vrednostnih in moralnih načel socialističnega reda, ki so postajale proti koncu osemdesetih let vse bolj vidne.

Strukturnim spremembam v obmejni turistični ponudbi, ki se je ob liberalizaciji mejnega režima začela razvijati v drugi polovici petdesetih let in se na to vse bolj prilagajala povpraševanju s sosednjega kapitalističnega trga, dokler se ni v drugi polovici osemdesetih let pojavila ekskluzivna igralniška industrija, bomo sledili na osnovi razdrobljenega arhivskega gradiva republiških organov na področju gospodarstva in financ, ki so imeli v pristojnosti urejanje igralništva. Analizo teh materialov, ki nam odstirajo predvsem politični odnos do poskusov vzpostavitve igralniške dejavnosti v obmejnem mestu že od konca šestdesetih let, bomo dopolnili s prav tako precej skopo dokumentacijo občine Nova Gorica (SO NG), ki se nanaša na umeščanje te dejavnosti v lokalno okolje in s tem povezano razreševanje prostorskih konfliktov, pri čemer si bomo pomagali tudi z ustnimi viri tedanjih akterjev in opazovalcev. Pri tem nas bo še posebej zanimalo na kakšen način so se gospodarske elite, lokalne institucije in prebivalstvo soočali s kulturnimi in prostorskimi učinki, ki jih je v nominalno še vedno socialistični sistem vnašala igralniška industrija. Gre za problematičen odnos med socialistično identiteto, vrednotami in načinom urejanja prostorskega razvoja na eni strani in profitno naravnano reinvenčijo urbane krajine na drugi strani, ki pa mu lahko v primeru drugih socialističnih držav sledimo šele v času postsocializma (cf. Pusca, 2008). Čeravno polemika o teh vprašanjih v tedanjem tisku skorajda ni bila prisotna in so tudi drugi viri za raziskavo tega fenomena jugoslovanskega poznega socializma omejeni ali nedostopni (gradivo podjetja HIT Gorica še vedno čaka na uradni arhivski prevzem), lahko v okviru pričujočega članka vsaj na pregleden način prikažemo glavne obrise omenjenega ekonomsko-socialno-kulturnega pojava ob zahodni meji. Odgovor na širše vprašanje, kako se je v tej metamorfozi od mesta socialistične do mesta kapitalistične utopije znašlo novogoriško prebivalstvo, za katerega bi bila potrebna antropološka raziskava dosti širšega značaja, pa bo moral zaenkrat ostati nedorečen.

»MI GRADIMO SOCIALIZEM«

V času najintenzivnejšega procesa izgradnje socializma in hkratnega zaostrovanja odnosov z medvojni zahodnimi zavezniki je Jugoslavija jeseni leta 1947 pričela graditi svoje prvo novo mesto, oddaljeno le nekaj sto metrov od sveže začrtane meje, ki je v tistem času predstavljala mnogo več kot le demarkacijo med dvema državama.⁴ Na dejstvo, da gre tudi za ideološko ločnico, je opozarjal že sam napis »Mi gradimo

socializem« na vrhu goriške železniške postaje tik ob mejni črti in dobro viden na sosednjo stran. Propagandni diskurz tedanjega časa je mesto razglašal za »glasnik veselega ustvarjanja in napredka, ki ga zmora delovno ljudstvo, kadar se zaveda svoje svobode in dejstva, da ustvarja zase«, kot je novembra 1947 zapisal *Slovenski poročevalec*.⁵ Proces mapiranja in identifikacij je poleg starejših vzorcev delitve na liniji civilizacija–barbarizem, kot ugotavlja Sabina Mihelj (2014, 289), na obeh straneh meje operiral z enakim narativom napredka, a z bistveno razliko glede dojemanja, kaj je dejanski pomen »modernosti«. Za zahodno stran je pomenila podrejanje zakonitostim tržne ekonomije, na vzhodni strani meje pa so novo družbo želeli ukrojit po potrebah in pričakovanih delovnega človeka.

Temu je bilo prilagojeno tudi novo mesto za 20.000 prebivalcev, za katerega načrt je po sprejetju sklepa politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije javnosti prvič razkril tedanji predsednik slovenske vlade Miha Marinko na slovesni proslavi priključitve Primorske na Lijaku 21. septembra 1947.⁶ Ivan Maček – Matija, minister za gradnje (1946–1951) in podpredsednik slovenske vlade (1946–1953), katerega je bila zaupano vodenje prvega tako obsežnega infrastrukturnega projekta v novi Jugoslaviji, je na »zaprtem« natečaju izbral Edvarda Ravnikarja, vodjo oddelka za projektiranje na tem istem ministrstvu. Idejni osnutki njegovih konkurentov so načrtovano mesto v pričakovanju bodoče združitve še naslanjali na staro Gorico, Ravnikar pa je v svojem načrtu že upošteval stroge varnostne zahteve po prepovedi gradnje v 800 metrskega pasu od mejne črte. Mestno jedro v obliki široke magistrale v smeri sever-jug je zato umestil nekoliko vzhodneje in jo skušal skozi daljši predor navezati na obstoječo vipavsko cesto. Osemdeset metrov široka magistrala naj bi z drevoredom platan, cvetličnimi gredami in paviljoni ustvarila videz »cestne kompozicije empirskega tipa, kakršne poznamo iz Italije in južne Francije« (Ravnikar, 1984, 46), hkrati pa je magistrala v kontekstu povojnega socialističnega urbanizma pomenila prostor politične mobilizacije, kjer lahko prebivalci zborujejo, namesto da bi se umikali v svoja predmestna naselja (Molnár, 2013, 35). Ravnikarju pa je cestni križ najbolj služil za neposredno aplikacijo Le Corbusierjevega načela funkcionalnega coniranja, ko je ob zgornji del magistrale zarisal rekreacijske površine, ob levi krak stanovanjski del in na desno stran industrijsko območje (Ravnikar, 1984, 46). Za razliko od neoklasicističnih hausmannovskih urbanističnih principov in realsocialističnega arhitekturnega stila, ki je vladal v Stalinovi Sovjetski zvezi in njenih satelitih v vzhodni Evropi (Mumford, 2009; Cinis et al., 2008, 228), je Ravnikar v svojem načrtu za Novi Beograd in za Novo Gorico

4 O kolektivnem spominu na proces razmejevanja na Goriškem gl. Širok, 2012.

5 Slovenski poročevalec, 9. 11. 1947: Nova Gorica bo prvo novo, v Titovi Jugoslaviji zgrajeno mesto, 3.

6 Slovenski poročevalec, 9. 11. 1947: Nova Gorica bo prvo novo, v Titovi Jugoslaviji zgrajeno mesto, 3.

Slika 1: Razglednica Nove Gorice iz leta 1962 (PANG-667, razglednica št. 587)

Figure 1: Postcard of Nova Gorica from 1962 (PANG-667, postcard n. 587)

spojil izrazito funkcionalistični pristop k urbanizmu Le Corbusierja, v čigar biroju je leta 1939 tudi sam preživel pet mesecev, modernistični dizajn stanovanjskih blokov in politično zahtevo po monumentalnem izgledu reprezentativnih objektov (Ravnikar, 1947, 364–365; Košir, 2006, 19; Kulić, 2012, 123–128).

V primeru ideološkega spopada na polju urbanega prostora na jugoslovansko-italijanski meji potemtakem ne moremo govoriti o apropiaciji arhitekturnega modernizma s strani Zahoda, kot je to bilo značilno denimo za vzhodno – zahodno berlinski duel *Stalinallee*⁷ – *Hansaviertel*, ampak je (prilagojeni) modernizem pravzaprav postal zaščitni znak novega socialističnega prostora.⁸ V tem smislu velikokrat citirana Ravnikarjeva izjava o »urbanizmu kot orožju v nacionalnem in političnem boju« ni naznanjala izgradnje vizualno prepoznavnega nacionalnega arhitekturnega stila (t. i. *architecture parlante*), ampak radikalno drugačno razumevanje organizacije urbanega življenja. Nekako tako kot za Novi Zagreb razlaga hrvaška etnologinja

Valentina Gulin Zrnić (2004, 63; po: Jerman, 2008, 83), ko pravi: »'socialistično mesto' je atribut splošnih socialističnih idealov družbene pravice, enakosti, humanosti, vendar v obliki, da bi prostorsko realiziral substancijalne socialistične ideje, ne obstaja«. V Novi Gorici za novega komunističnega človeka niso gradili monumentalnih in dekoriranih »palač za delavce«, poznanih iz Stalinove Sovjetske zveze, ampak samostojne stanovanjske bloke čistih linij v obeležju mednarodnega stila. Ni pa pri fizični in simbolni konstrukciji novega mesta umanjalo za tedanje ljudske demokracije značilni *leitmotiv* sublimacije delavcev v heroje in zoperstavljenja njihovih naporov imperialističnemu »rovarjenju« in »destruktivizmu« oz. je bil ta zaradi neposredno bližine meje, podobno kot v razdeljenem Berlinu, še posebej izpostavljen (cf. Bartetzky, 2013, 142).

Gradnja že od vsega začetka kljub voluntarističnem zagonu ni potekala brez zapletov, z najhujšim izzivom pa se je nastajajoče mesto spopadlo ob izteku prve petletke, ko so v začetku petdesetih let republiške in

7 Dosežke pri gradnji realsocialistične avenije, ki so jo promovirali prek pesmi, slik, posterjev, člankov, brošur, poštinih znamk, spominkov in igrač, si je prišlo leta 1953 ogledat kar pol milijona zahodnonemških obiskovalcev (Colomb, 2012, 62).

8 O odnosu med političnimi ideologijami in modernizmom ter v zvezi z interpretacijo jugoslovanskega modernizma gl. Šuvaković, 2004; Le Normand, 2014.

zvezne dotacije popolnoma presahnile. Če je namreč zidava kljub menjavanju uradnih investorjev, stalnemu spreminjanju načrtov, premeščanju delavcev na druga gradbišča po Sloveniji in neporavnavanju sprotne obveznosti dotlej z zamudami še potekala dalje, se je leta 1951 malodane ustavila.⁹ Okrajni izvršilni odbor Gorica je zato junija tega leta pozval Vlado LRS za odobritev kredita v višini 1 milijona dinarjev za dokončanje že začelih gradbenih projektov z obrazložitvijo, da je vzpostavitev političnega, gospodarskega in kulturnega središča Slovenskega Primorja še vedno vsaj tako pomembna, kot je bila nekaj let pred tem.¹⁰ A ker od slovenskih oblasti očitno niso uspeli pridobiti potrebnih sredstev – nenavadno o tej problematiki sploh niso razpravljali na sejah centralnega komiteja slovenske partije – so nekaj mesecev kasneje skušali omehčati še prvega moža jugoslovanske partije in premiera Josipa Broza – Tita z razlago, da gre pri propadajočih objektih novega mesta zaradi bližine državne meje tudi za politični, ne le ekonomski problem.¹¹ Toda nekaj let po resoluciji informbiroja, ko je Jugoslavija že iskala nova zavezništva na Zahodu in želela normalizirati odnose s sosednjo Italijo ter Avstrijo, hkrati pa se še vedno soočala s hudim pomanjkanjem, pomen postavitve socialističnega izložbenega okna za kapitalistični svet onstran meje ni imel več takšne veljave kot še nekaj let prej.

Težave s financiranjem in tudi prehajanje politične pristojnosti iz republiških na organe lokalne uprave je za seboj povleklo tudi bistvene posege v Ravnikarjev izhodiščni koncept mesta, potem ko je ta spomladi leta 1950 oddal zadnja dopolnila svojega načrta. Arhitekt Božidar Gvardjančič je v svojem zazidalnem načrtu iz leta 1953 bolj prislulnil ljudskemu odboru Goriške oblasti in namesto velikih stanovanjskih blokov obdanih z zelenjem dopustil zidavo manjših večstanovanjskih objektov in zasebnih hiš, ki so novim gradnjam dajale značaj predmestnega naselja. Umeščanje novih objektov v prostor na podlagi približnih interpretacij omenjenega Gvardjančičevega zazidalnega načrta in njegove skice generalnega urbanističnega plana je potekalo precej stihijsko, celovit urbanistični program pa je šele leta 1957 izdelal geograf Igor Vrišer, leto za tem pa je arhitekt Viljem Strmecki priskrbel nov zazidalni načrt, po katerem je mesto sicer ohranilo magistralo kot središčno os in dobilo še vertikalno v obliki nebotičnika, a se odmaknilo od ustroja cestnega križa kot razvodnice posameznih con. Na osnovi tega načrta je bil do sredine šestdesetih let zgrajen največji del mestnega jedra, od leta 1964 pa je skrb za urbanistično podobo

kraja od Projektivnega ateljeja iz Ljubljane prevzel novogoriški Zavod za urbanizem (Torkar, 1987, 54–75). S podpisom njegovega direktorja, arhitekta Tomaža Vuge, so ob bolj odmaknjeni Cankarjevi ulici in ob Ulici Gradnikove brigade v sedemdesetih letih nastale stanovanjske stolpnice, v katere so se je naselilo tisoče domačinov in priseljencev iz vseh delov Jugoslavije (Toplak, 2012, 74), v središču mesta pa so se v istem času pojavili prvi primerki postmoderne arhitekture (Hotel Argonavti).

MESTO SREČEVANJA

Razvojni preboj je mlado mesto doživelo šele z združevanjem in ukinitvijo okrajev leta 1965, predvsem pa za uveljavitev svoje posredniške vloge pri čezmejnem prometu. K temu je odločno pripomogel t. i. drugi videmski sporazum med FLRJ in Italijo iz leta 1955,¹² ki je v desetkilometrskem pasu omogočal vzpostavitev maloobmejnega prometa, kar je pomenilo izdajo prepustnic in olajšave pri prenosu blaga čez mejo za lokalno prebivalstvo. Prav tako je bil z namenom povečanja gospodarskega sodelovanja leta 1955 podpisan goriški sporazum, osebni in tovorni promet pa se je še okrepil z razširitvijo videmskega sporazuma (t. i. tretji videmski sporazum) leta 1962 (Nečak, 2000, 303–304; Šušmelj, 2009; Repe, 1998). Z uvajanjem tržnih principov v jugoslovansko gospodarstvo se je pomen gospodarskega sodelovanja s sosednjo Italijo, ustanovno članico Evropske gospodarske skupnosti, še povečeval, na območju Nove Gorice pa je vzcvetel maloobmejni promet in z njim množica mesnic, bencinskih servisov in drugih lokalov, kjer so se imetniki maloobmejnih prepustnic z druge strani meje oskrbovali ceneje kot doma.¹³ Obseg terciarne dejavnosti se je od začetka šestdesetih do začetka sedemdesetih let kar podvanjastiril. Na račun tega, predvsem pa z ekstenzivnim razvojem industrije je občina sredi šestdesetih let presegla slovensko povprečje narodnega dohodka (Nanut, 1972, 12–13) in se do začetka osemdesetih let v republiškem merilu povzpela na 14. mesto.¹⁴

Omilitve mejnega režima in naraščanje tranzitnega prometa sta v šestdesetih letih močno spodbudila tudi razvoj gostinstva in turizma, ki pa sta še vedno zastajala za republiškim povprečjem, saj je njun delež vse do osemdesetih let znašal povprečno le 2 odstotka, kar pomeni celotno odstotno točko manj kot v preostali Sloveniji, temu ustrezno pa je bilo tudi manjše število zaposlenih v tej dejavnosti.¹⁵ Investicije v osnovno

9 PANG-61, 2, 3, Problematika investicijske izgradnje v goriškem okraju v letu 1951 po uveljavljanju novih gradbenih predpisov, nedatirano.

10 PANG-61, 2, 3, Dopis »Problematika investicijskih zgradb« Predsedstvu vlade LRS in Gospodarskemu svetu LRS, 25. 6. 1951.

11 PANG-61, 2, 3, Dopis »Izgradnja Nove Gorice kot naselja« predsedniku Vlade FLRJ Josipu Brozu – Titu, 20. 11. 1951.

12 Prvi sporazum iz leta 1949 je urejal le prehajanje meje za zemljiške dvolastnike, kar pa je že deloma omogočalo tvegano tihotapljenje.

13 PANG-104, 06/B-1/85, Analiza razvojnih možnosti občine Nova Gorica do leta 2000. Februar 1985, 100.

14 PANG-104, 06/B-1/85, Analiza razvojnih možnosti občine Nova Gorica do leta 2000. Februar 1985, 94.

15 PANG-104, 06/B-1/85, Analiza razvojnih možnosti občine Nova Gorica do leta 2000. Februar 1985, 95.

Slika 2: Hotel Park leta 1967 (PANG-667, razglednica št. 16)

Figure 2: Hotel Park in 1967 (PANG-667, postcard n. 16)

Slika 3: Soba v hotelu Park pred renovacijo (GM-OZ, fotografija št. 22387)

Figure 3: Hotel room in the Hotel Park before the renovation (GM-OZ, photo n. 22387)

turistično infrastrukturo so bile sicer predvidene že v prvem investicijskem planu za Slovensko Primorje za obdobje 1947–1951, kjer je bilo za novogoriški hotel skupaj z restavracijo predvidena dobra polovica od 40 milijonov dinarjev, namenjenih za to panogo na celotnem »novoosvojenem« ozemlju.¹⁶ Polovico tega zneska naj bi porabili že v letu 1948,¹⁷ a se je realizacija restavracije, kavarne in hotela zavlekla za kar deset let, čemur so botrovala nasprotujoča si mnenja o lokaciji, obsegu in vsebini tega objekta.¹⁸ Naposled so mu prostor našli ob kasnejši Delpinovi ulici, s čimer je bila njegova lokacija nekoliko odmaknjena od osrednje magistrale in je lahko tri desetletja kasneje, kot izoliran igralniški kompleks, zaživela bolj neopazno. Nov hotel Park je nadaljnji dve desetletji poleg solkankega hotela Sabotin predstavljal hrbtnico nočitvenih kapacitet v občini, ki so jih koristili predvsem tranzitni gostje, uslužbenci carinskih služb in trgovski potniki, saj ni nudil prav velikega udobja (nekateri so se še v začetku osemdesetih let premogle samo umivalnik) (slika 2, slika 3). Nasprotno pa je nova restavracija hitro postala priljubljena točka gostov iz sosednje države ali kot se slikovito spominja ena izmed prvih meščank Nadja Koglot Puppis, so takrat »vsi mislili, da se v njej je le po italijansko« (Koglot Puppis, 2008, 55). »Kot muhe na med« pa so na erotične predstave pričeli iz tedaj še močno konservativne Italije lesti obiskovalci nočnega kluba, ki so ga konec šestdesetih let uredili v kletnih prostorih hotela (Vuga, 2016).

Ne le kulturno, ampak tudi ekonomsko odpiranje proti Zahodu v času po jugoslovanski ekonomski reformi leta 1965,¹⁹ je v drugi polovici šestdesetih let privabilo kopico italijanskih investitorjev, ki so želeli izkoristiti lego ob milijonskem in premožnem severovzhodu Italije in v Novi Gorici oz. v njeni neposredni okolici odpreti igralnico.²⁰ Ti so zato na tedanjo SO NG pošiljali nadvse ugodne ponudbe, po katerih so bili pripravljeni nositi vse stroške opreme in odvajati polovico izkupička ter primakniti še kako drugo donacijo. Lokalna oblast je zato že od konca leta 1966 na republiško skupščino naslavljal pobude za spremembo Zakona o posebnih igrar na srečo, ki je onemogočal otvoritev igralnega salona v njihovem kraju.²¹ K ideji o razvijanju te, izmed socialističnih držav samo v Jugoslaviji dovoljene

dejavnosti, jih je najbolj napeljal portoroški zgled, kjer je ob pomoči italijanskih partnerjev začel celotnemu kraju prinašati izdaten dobiček leta 1964 odprt *Casino* (Mužič, 2013, 33–35). Slednji je v začetku posloval kar po internih pravilih, prvi evfemistično poimenovani zakon o igralništvu za izključno tuje državljane in za tuje valute pa je Ivan Maček na mestu predsednika slovenske skupščine podpisal šele naslednje leto (Ur. l. SRS 29/1965). Čeprav se je v osnutkih krovnega Zakona o igrar na srečo omenjalo možnost petih igralnic na območju SRS, med njimi tudi v Sežani ali Novi Gorici,²² je njeno odprtje v enem izmed teh dveh obmejnih krajev preprečeval pogoj o prirejanju iger *roulette*, *chemin de fer*, *baccara simple*, *baccara tout va*, *trente et quarante*, *black 21*, *boule* in iger na igralnih (»slot«) avtomatih zgolj v *pretežno turističnih krajih* z najmanj 1000 turističnimi posteljami in povprečnim številom 200.000 nočitev letno.²³

243 ležišč v tedanjih dveh novogoriških hotelih temu kriteriju še zdaleč ni zadoščalo, argumentom o možnosti hitrega dostopa po italijanskem cestnem omrežju in potencialu velikega števila dnevnih obiskovalcev pa republiške oblasti niso prisluhnile niti v primeru predlogov domačih niti tujih (so)investitorjev.²⁴ Ob tem lahko domnevamo, da je socialistični družbeni ureditvi ne najbolj prikladen način zabaviškega turizma ostal relativno nemoteč dokler se ga je posluževal majhen krog elitnih gostov v turističnem Portorožu in Bledu, množična obiskanost pa bi bržkone v tujini in doma sprožila očitke o podrejanju socialističnih idealov nebrzdanemu hlastanju po Zahodnih devizah. A v tistem trenutku se je kot edini formalni »moralno-politični« razlog proti širitvi mreže obmejnih igralnic omenjalo dejstvo, da je v Jugoslaviji tedaj poslovalo že 9 salonov, v kapitalističnih Italiji in Avstriji pa samo 6 oz. 4, zaradi česar so pri zahodni sosed, od koder je dejansko prihajalo 98 odstotkov hazarderskih gostov, celo razmišljali o uradni protestni noti.²⁵ Drugi ugovori, ki bi jih pričakovali pod kategorijo »moralno-političnih« razlogov, v tedanjem času partijskega »liberalizma« niso prišli na dan niti na republiškem niti na lokalnem nivoju. Tam so moderen urbanistični ustroj mesta (socialistični karakter se ni več omenjal) celo šteli kot prednost pri umeščanju igralniškega turizma v njegovo tkivo, italijanski investitorji pa

16 AJ-41, 617, 970, Investicijski plan za Slovensko Primorje za l. 1947–1951.

17 AJ-41, 157, 293, Hotel Nova Gorica – podaci za plan investicija u 1948 god.

18 AS-233, 77, 731, Restavracija in kavarna Nova Gorica – tehnično poročilo. Projektant: Stanislav Rohrman, 7. 3. 1951.

19 Pozive k vlaganju v jugoslovansko gospodarstvo je bilo moč prebrati tudi v tujem tisku (Il Piccolo, 27. 12. 1966: Belgrado deve raddizzare il »nuovo corso« dell'economia).

20 Kot možni lokaciji sta se omenjali grad Kromberk in vila na Pristavi, iz katere bi morali najprej izseliti higienski zavod (AS-223, 4502, 47-2/67, Prošnja Bruna Gazzana za izdajo dovoljenja za ustanovitev in upravljanje igralnice v Novi Gorici, 14. 10. 1967; Prošnja Casino Municipale iz San Rema za izdajo dovoljenja za otvoritev igralnice, 21. 11. 1967).

21 AS-2104, 56, 578, Predlog o dopolnitvi Zakona o igrar na srečo, 7. 12. 1966.

22 AS-223, 4502, 47-1/65, Osnutek Zakona o igrar na srečo, 8. 4. 1973, §57.

23 Zakon o posebnih igrar na srečo, § 4 (Ur. l. SRS 29/1965).

24 AS-2104, 16, 203, Otvoritev igralnic v Mariboru in Novi Gorici, 22. 4. 1967.

25 AS-2104, 56, 578, Mnenje Odbora za družbeni plan, finance in proračun Skupščine SRS glede dopolnitve Zakona o igrar na srečo, 27. 9. 1967.

Slika 4: Razglednica Nove Gorice iz leta 1978 (GK-OD, foto A. Nemec – Nova Gorica: Prospektburo, 1978)

Figure 4: Postcard of Nova Gorica from 1978 (GK-OD, foto A. Nemec – Nova Gorica: Prospektburo, 1978)

so Novo Gorico že videli kot bodoči prvovrsten turistični center, ki bi prenesel celo več tovrstnih objektov.²⁶

Obnova ekstenzivnega modela industrializacije v sedemdesetih letih ni bila naklonjena vlaganjem v rast obsega turističnih kapacitet oz. na splošno terciarne dejavnosti, v zvezi s katero so nekateri tedaj vodilni funkcionarji videli nevarnost, da spreminja Slovenijo v »družbo komijev« (Repe, 2006, 70). Leta 1972 so poleg portoroškega hotela Metropol odprli nov velik igralni salon, konec obdobja Kavčičevega »liberalizma« pa je za nekaj let prekinil načrte SO NG in slovenskih²⁷ ter tujih turističnih podjetij za nadaljnje razvijanje tega tipa turizma tudi v drugih mestih. »Posebne igre na srečo same po sebi niso v skladu z osnovnimi načeli in tudi ne

z drugimi političnimi dokumenti, da so delo in rezultati dela osnova za določanje položaja človeka v družbi in s tem v zvezi za zadovoljevanje njegovih potreb«, je leta 1973 ugotavljal republiški sekretar za finance Jože Florjančič, a v isti sapi nekako pokrpal integriteto sistema, katerega predstavnik je bil: »Posebne igre na srečo so torej institucija, ki je namenjena samo tujcem, mi pa pri tem zagotavljamo le prostor in druge pogoje za to igro.« Te »institucije« so bile pri nas, kot je pojasnil, »uvedene le [podčrtal avtor] zato, da se z njimi kompletirajo turistične storitve in se zadovolji tovrstnemu povpraševanju tujcev«.²⁸

Vztrajanje pri ohranitvi ali celo zaostritvi obstoječih pogojev za prirejanje posebnih iger na srečo, k čemur

26 AS-2104, 56, 578, Predlog o dopolnitvi Zakona o igrah na srečo, 7. 12. 1966; AS-223, 4502, 47-2/67, Prošnja Bruna Gazzana za izdajo dovoljenja za ustanovitev in upravljanje igralnice v Novi Gorici, 14. 10. 1967.

27 Leta 1971 je s prošnjo za izdajo posebnega dovoljenja poskušal tudi Zavod za turizem Ljubljana, delujoč v okviru podjetja Emona, ki je po manjši igralnici v hotelu Slon nameraval to dejavnost razširiti še v Maribor in Novo Gorico. Predlog za slednjo so utemeljili z argumentom, da se je mesto razvilo v pomembno gospodarsko, kulturno, in turistično področje, ki mu daje še poseben pomen bližina državne meje z Italijo (AS-2104, 16, 203, Prošnja Emone Ljubljana Republiškemur sekretariatu za finance za prirejanje posebnih iger na srečo v hotelih »Slavija« Maribor in »Park« Nova Gorica, 18. 3. 1971). Prav ta okoliščina je že v šestdesetih letih postala najpomembnejša komparativna prednost novega mesta, ki je privlačila investicije podjetij iz drugih krajev Slovenije, aktivno pa je k temu pristopila tudi občinska oblast (Mlinar, 1983, 53).

28 AS-223, 4502, 47-1/65, Nekatere dileme v zvezi z novo ureditvijo posebnih iger na srečo, 30. 10. 1973.

je težil omenjeni republiški sekretariat, pristojen za izdajanje dovoljenj, je govorila proti temu, da bi se tudi novogoriški turizem dopolnil s tovrstno ponudbo. V skladu s tem je bil zavržen tudi predlog podjetja Alpe-Adria, ki je leta 1971 začela v mestu graditi nov obsežen hotelsko-zabavišni kompleks. Čeprav že v izhodišču z 246 sobami, pivnico, barom, nočnim klubom, kavarno, kegljiščem, pokritim bazenom in savno namenjen predvsem italijanskim in tranzitnim gostom (načrtovali so kar 85 odstotkov tujih nočitev),²⁹ v centru niso uredili predvidene igralnice, ki bi jo naj omenjeno ljubljansko podjetje odprlo skupaj z avstrijsko-ameriškim partnerjem.³⁰ A število domačih in tujih obiskovalcev se po pet let dolgi realizaciji te investicije, ki je bila v celoti pokrita s posebnim kreditom Jugobanke, namenjenim krepitvi celinskega turizma v Sloveniji,³¹ ni gibalo po načrtih. V kolikor so bile nočitvene kapacitete vsaj polovično zasedene, je na drugi strani nerentabilno posloval celo nočni bar. Zaradi problematične kvalitete gradnje tega postmodernističnega objekta in neuspešnega vodenja poslov, je TOZD hotel Argonavti,³² kot se je imenoval od leta 1979, vseskozi od otvoritve aprila 1976 dalje ustvarjal izgubo, ki se je do stečaja leta 1984 nabralo za več kot 25 milijonov dinarjev.³³ Pred tem se je kot eden izmed sanacijskih ukrepov omenjala tudi možnost odprtja salona z igralnimi avtomati, za katere so po novem Zakonu o posebnih igrah na srečo iz leta 1980 veljali nekoliko omiljeni pogoji.³⁴ Ker pa je bil zaradi carinskih restrikcij njihov uvoz onemogočen, do preureditve dela tega objekta, ki je nameraval v zakup vzeti Casino Portorož, ni prišlo.³⁵ Je pa v dokumentaciji hotela, ki sta ga po stečaju prevzela v upravljanje hotel Park in Iskra Delta za namen svojega računalniško-izobraževalnega centra, ostalo dovoljenje Republiškega sekretariata za finance, ki je pomenilo prvi korak k novemu poglavju novogoriškega turizma (HIT – Deset let, 1994, 16).

KOVNICA DEVIZ

Kljub sklenitvi Osimskih sporazumov leta 1975 in »najbolj odprti meji v Evropi«, kot se je tedaj označe-

valo liberaliziran režim prehajanja med Italijo in Jugoslavijo (Šušmelj, 2009; Pirjevec, 2015; Klabjan, 2013), je pričel maloobmejni in redni promet na Goriškem konec sedemdesetih let izrazito upadati in sicer med letoma 1978 in 1981 za kar 24 odstotkov letno, kar je pomenilo upad števila prihoda tujih potnikov na raven iz leta 1966 (Mlinar, 1983, 67). V povezavi s tem je tudi novogoriški turizem v začetku osemdesetih let, čeprav je delež tujih gostov predstavljal le še dvajset odstotkov, kazal dokaj klavarno podobo. Leta 1983 je mesto obiskalo manj ljudi kot leta 1970 (34.000), število nočitev tujih gostov pa je sploh strmoglavilo na najnižjo raven do tedaj (18.000). Upad prihoda (italijanskih) gostov so pripisovali predvsem vplivom svetovne gospodarske krize, dvigu cen njihovih priljubljenih produktov, slabim cestnim povezavam, pa tudi skromni turistični ponudbi, omejeni predvsem na naravne znamenitosti.³⁶

Z recesijskimi trendi doma in v sosednji Italiji so se posamezniki, ki so se na lokalnem nivoju ukvarjali z razdrobljeno turistično ponudbo, najprej skušali spoprijeti z izkoriščanjem ugodnih klimatskih pogojev in razvojem športnega turizma, na katerega je resno računal hotel Park, ki se je tudi sam leta 1981 začel otepati z izgubo.³⁷ V ta čas pa sodi tudi ponovna ideja o vzpostavitvi igralniškega centra, ki jo je začel udejanjati gospodarstvenik Danilo Kovačič. S spojitvijo HGP »Gorica« in TOZD Gostinstva Rožna dolina v GKP Gorica je zagnani direktor hotela Park leta 1982 začel z združevanjem razdrobljenega novogoriškega gostinstva in turizma, kar je bil že dolgoletni načrt občinskih oblasti,³⁸ ki je v končni fazi leta 1986 pripeljal do enotnega konglomerata, poimenovanega HIT (hoteli-igralnica-turizem) Gorica. Osnovni namen vpeljave skromne igralniške ponudbe je bilo zagotavljanje boljše zasedenosti hotela po končanju nujno potrebne adaptacije, s katero so se odprle tudi možnosti prostorske širitve.³⁹ A velikega deviznega priliva si od te dejavnosti v tistem času ni obetal še nihče, pač pa so si jo predstavljali zgolj kot dopolnitev in pomoč pri polnjenju nočitvenih kapacitet.⁴⁰

Decembra 1984 je bila končana predelava hotelske restavracije v t. i. *Roulette Salon*, saj Casino Portorož, ki

29 PANG-104, 1390, 06/B-1/82-01, Poročilo o poslovanju TOZD Argonavti od leta 1976–1981, 1.

30 AS-223, 4502, 47-2/67, Vloga turistične organizacije Alpe-Adria za odobritev igralnice v Novi Gorici, 28. 5. 1971.

31 AS-223, 5086, 332-02/81-4, Informacija Jugobanke o problematiki hotela Argonavti, Nova Gorica, 16. 9. 1981.

32 Po združitvi delovne organizacije Alpe-Adria je hotel deloval v sestavu ljubljanskega SOZD SAP Viator oz. kasneje preimenovanega v Integral.

33 PANG-104, 1390, 06/B-1/82-01, Poročilo o poslovanju TOZD Argonavti od leta 1976–1981, 1–4.

34 V tem primeru je bil v dotičnem kraju določen vsaj 30 odstotni delež tujih nočitev (Ur. l. SRS, 32/1980, § 44).

35 PANG-104, 1390, 06/B-1/82-01, Poročilo o poslovanju TOZD Argonavti od leta 1976–1981, 7–8, 14.

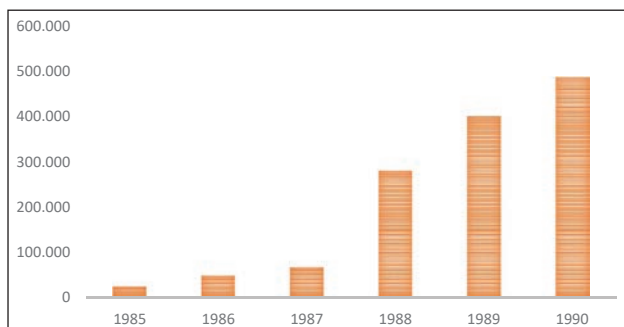
36 PANG-104, 06/B-1/85, Analiza razvojnih možnosti občine Nova Gorica do leta 2000. Februar 1985, 97.

37 PANG-104, 06/B-1/83, Poročilo o delovanju Sklada za pospeševanje turizma v letu 1982 in problematika turizma v občini Nova Gorica, 28. 4. 1983.

38 PANG-104, 1389, 06/B-1/82-01, Zaključni račun HGP Gorica, TOZD Park, 24. 8. 1982.

39 PANG-104, 1389, 06/B-1/82-01, Zapisnik 11. seje občinskega izvršnega sveta SO NG, 9. 9. 1982, 30.

40 PANG-104, 06/B-1/85, Analiza razvojnih možnosti občine Nova Gorica do leta 2000. Februar 1985, 100. Na obrobno tega dogodka kaže tudi drobna notica iz časopisa Primorske novice, kjer so poročali o predstavitvi najnovejše hotelske pridobitve udeležencem okrogle mize o turizmu (Primorske novice, 21. 12. 1984: Igralnica v Park hotelu, 5).

Grafikon 1: Rast števila obiskovalcev igralnice v hotelu Park 1985–1990 (vir: HIT – Deset let, 1994, 31)

Chart 1: Growth in visitors in the Hotel Park gambling saloon 1985–1990 (source: HIT – Deset let, 1994, 31)

je z omahovanjem vložil delež zagonskih sredstev, ni dopustil uporabe istega imena, kot ga je nosil sam (HIT – Deset let, 1994, 9). Njegov dolgoletni direktor Nino Spinelli je nasploh močno dvomil v potencial dnevnih turističnih tokov na Goriškem.⁴¹ Toda dogajanje v naslednjih letih je pokazalo ravno nasprotno, saj je število obiskovalcev samo v petih letih povečalo kar za dvajsetkrat iz slabih 25.000 leta 1985 na skoraj pol milijona v letu 1990, kar je do tega leta skupaj nanese 1.3 milijona obiskovalcev (grafikon 1). Realizacija HIT-ove igralniške dejavnosti se je tako iz slabih 4 milijard italijanskih lir, ki so veljale v tem podjetju za »uradno valuto«, leta 1986 povzpela na dobrih 52 milijard leta 1990, gostinski del pa jih je k temu dodal še slabih 10. Novogoriška igralniška meka je tako glede na obseg poslovanja že leta 1988 zasenčila do tedaj največji jugoslovanski igralniški center v Portorožu in začela postajati opazna tudi v evropskem merilu. Temu so sledile stalne prenovne in prostorske razširitve, tako da je bilo po celoviti adaptaciji igralnice leta 1989 na voljo že 350 avtomatov in 40 igralnih miz, naslednje leto pa se ji je pridružil še dodatni salon (HIT – Deset let, 1994, 10–11, 31).

Ključnega pomena za eksplozijo igralništva v Novi Gorici je bil prevzem ameriškega tipa igralništva, ki ga je HIT-u pomagal uvesti ameriški poslovnež Steve Stojanović, in je za razliko od elitnega francoskega, pri katerem so vztrajali v Portorožu in večini drugih evropskih kazinojev, gradil na množični dostopnosti in povezavi z drugimi načini zabave (HIT – Deset let, 1994, 18). Zapeljivost igralništva, ki je tudi iz protislovensko usmerjenih Italijanov izvleka denar naravnost v roke »komunistov«,⁴² se je prekrivala z vzorci kulturne

potrošnje, ki jo je spodbujal naraščajoči medijski imperij Silvia Berlusconi (Torkar, 1994, 184). Italijanskim iskalci sreče so tako v nadmodernem »nekraju« na drugi strani meje lahko našli tisto »osvobajajočo anonimnost«, v kateri uživajo ljudje, ki želijo, kot pravi urbani antropolog Marc Augé (2011, 102), za določen čas odmisli svoj položaj, mesto ali videz.

Podjetje HIT, ki ga leta 1988 sploh še ni bilo na seznamu največjih slovenskih gospodarskih organizacij, se je po skoraj 600 odstotni rasti naslednje leto že uvrstilo na 123. mesto⁴³ in postalo 3. največji izvoznik na področju turizma oz. 38. v celotnem republiškem gospodarstvu.⁴⁴ Še več, konec leta 1990 si je tedaj že dobro znani Danilo Kovačič drznil napovedovati, da bi lahko novogoriško turistično tržišče prineslo v slovensko državno blagajno toliko deviz kot celotni slovenski turizem skupaj.⁴⁵ Verjetno bi razrast igralništva le nekaj let prej, ko je predsednik slovenskega predsedstva Sergej Kraigher kot odgovor na prigovarjanje za dopustitev te dejavnosti predsednika SO NG Jožeta Šušmelja vprašal, »ali je naš ideal delovni človek ali špekulant« (Šušmelj, 2015), partijska elita ne sprejela tako zlahka takšnega modela razvoja lokalne ekonomije. V času, ko je na čelu republiškega izvršnega sveta Dušan Šinigoj (1986–1990) uveljavljal politiko ne le kakršnegakoli izvoza, ampak predvsem tistega, ki je prinašal visoko dodano vrednost v devizah (Prinčič, 2011, 168) in so direktorji turističnih podjetij postali na moč dobrodošli obiskovalci v njegovem kabinetu (Repe, 2006, 72), pa proti usmerjanju gospodarstva v to panogo v sicer nominalno še vedno socialistični državi ni bilo več resnih političnih zadržkov. »Nova Gorica ni Las Vegas, ima pa igralnico, ki je po svoji specifičnosti postala poznana širom po Evropi, še bolj pomembno pa je to, da materi Sloveniji prinaša lepe devizne denarce,« je pisalo na naslovnici regijskega časnika v času proti koncu obravnavanega obdobja.⁴⁶ Devizni argument je odtehtal tudi varnostna tveganja (po Zakonu o prirejanju posebnih iger na srečo je moral svoje soglasje za izdajo dovoljenja prispevati tudi Sekretariat za notranje zadeve), saj je svoj lonček v obliki provizij nastavila tudi Služba državne varnosti (HIT – Deset let, 1994, 24).

Odmevnejših nasprotovanj pa, kot kaže odsotnost polemike v časopisju in v razpravah organov lokalne samouprave, ni bilo niti v ožjem lokalnem okolju. K temu je bržkone pripomoglo odpiranje novih delovnih mest. Skupno število zaposlenih v HIT-ovi igralniški in gostinski dejavnosti je do konca leta 1990 bilo že več kot 600 (HIT – Deset let, 1994, 31), krepitev turističnega sektorja pa je postala tudi statistično opazna. Za razliko

41 Primorske novice, 19. 10. 1984: Dvajset let portoroškega kolesa sreče, 4.

42 Il Piccolo, 14. 9. 2012: Casinò, 30 anni fra azzardo e striptease. Dostopno na: http://ricerca.gelocal.it/ilpiccolo/archivio/ilpiccolo/2012/09/14/PR_27_01.html.

43 Primorske novice, 18. 7. 1989: Dvajset let portoroškega kolesa sreče, 3.

44 AS-223, 5711, 332-01/86-14, Informacija o najuspešnejših izvoznikih turizma v SR Sloveniji januar-december 1988, 19. 4. 1989.

45 Primorske novice, 14. 12. 1990: Hazardni boom, 1.

46 Primorske novice, 14. 12. 1990: Hazardni boom, 1.

od predhodnega obdobja, ko je bil njegov delež v lokalni ekonomiji nižji od republiškega povprečja, se je v drugi polovici osemdesetih let dvignil nad to raven, tako po odstotku družbenega proizvoda (3,5 %) kot po odstotku zaposlenih v tej panogi (3,3 %).⁴⁷ Ta delovna mesta so za razliko od podcenjenega dela v novogoriškem vzoru Atlantic Cityju, prav tako znanem po bliskovitem razvoju igralništva na deindustrializiranem severozahodu ZDA od konca sedemdesetih let dalje (Hannigan, 2005, 156), lokalnemu prebivalstvu nudila precej velik zaslužek. Ta je bil znatno odstopajoč od povprečja plač v socialističnem gospodarstvu, celo toliko, da so dobro plačana, a izobrazbeno nezahtevna delovna mesta začela ustvarjati distorzijo na trgu lokalne delovne sile in nespodbudno vplivati na željo mladih po nadaljevanju študija (cf. Jerman, 2008, 152). Ni trajalo dolgo, preden je vsakdo izmed meščanov, že imel koga izmed bližnjih, ki je imel korist od množice prihajajočih hazarderjev (Šušmelj, 2015). Da je igralniški velikan deloval v socialističnem okolju in v povezavi z lokalnimi oblastmi, se je videlo tudi po »družbeno odgovorni« podpori športu, kulturi in investicijah v mestno infrastrukturo (mladinski dom, bazen), zlasti pa tisto, ki je služila estetskim in funkcionalnim potrebam njihovih obiskovalcev. Na splošno pa so bili izdatki, namenjeni lokalnemu okolju, bistveno nižji kot v primeru portoroškega Casinoja, ki je praktično v celoti postavil novejšo turistično infrastrukturo v kraju (Mužič, 2013, 57). Spinellijev dolgoletni model »ustvarjamo v socializmu, poslušamo s kapitalisti«⁴⁸ oz. usmerjanje večine igralniškega zaslužka v lokalno okolje (tudi v šolstvo, zdravstvo, otroško varstvo ipd.) se torej v Novi Gorici ni ponovil.

Prisotnost igralništva se sprva ni kazala v obliki, kot jo poznamo z druge strani Atlantika. »Ni mogoče reči, da je v primeru novogoriškega igralništva ta ali on izdelek, objekt, osebek kič sam po sebi, saj se za produkt skrivajo najbolj zveneča slovenska imena arhitekture, designa, kiparjenja, likovnosti, mediamarketinga itd.«, je že v začetku devetdesetih let pisal neprizanesljivi kritik potvarjanja izvirne arhitekturne podobe modernističnega mesta Vinko Torkar (1994, 184), in pri tem izpostavil vprašanje, »ali je znosnejša demokratična diktatura osladnosti kiča ali strogost totalizirajočih avantgard?«. Mesto je na videz še naprej živelo svoje »socialistično« življenje ali kot je leta 1990 pribeležil nek novinar: »Neugledna Delpinova ulica, v kateri se nahaja igralnica, je vsak dan dobresedno zatrpna z vozili. Lokali, razen redkih izjem, so tod na zelo nizki ravni. Gostje, ki bi si morda radi kaj kupili, preden vstopijo v bleščeče igralniške prostore, ostajajo praznih rok. Kot v posmeh jim na drugi strani ceste brkati prodajalci ponujajo 'južnjaški kič'. HITova prizadevanja za uredi-

tev ulice, oziroma lokalov, so naletela na gluha ušesa. Morda se bo zmigala nova občinska oblast?«.⁴⁹ Na dan je prišla bojazen marksističnih teoretikov urbanizma, da je priključitev Jugoslavije na svetovni trg pod krinko nevtralne »nuje stvari« in pojma »urbanosti« povzročila tudi »infiltracijo« zahodnih življenjskih vrednot (Jakhel, 1979, 28). A trgovska in druge komercialne dejavnosti, pa tudi prostorska politika občinske oblasti, se očitno niso takoj prilagodile povpraševanju in iskanju profita, zaradi česar je HIT vzporedno z širjenjem obsega igralništva nenehno dvigoval tudi kvaliteto svoje gostinske dejavnosti, tako da so prihajajoči gostje skoraj popolnoma gibal v okviru njegovih kapacitet. Ob tem se je kot turistična destinacija začela počasi pojavljati tudi »zelena« okolica (Goriška Brda, Posočje), mesto pa je ostalo iz teh tokov večidel izločeno.

Nezmožnost druženja v historičnem jedru in splet socialnih okoliščin, značilen za nova mesta, sta bila že od vsega začetka eden izmed glavnih razlogov, da je kar tretjina meščanov opisovala svoje mesto kot pusto in pri tem veliko bolj cenila njegovo lego, klimo in lepo okolico, kot pa njegov urbanistični značaj (Mlinar, 1983, 98–99). Že omenjeni zabaviščni centri niso uspeli povsem zaživeti, kar so še posebej občutili mladi: »Zvečer nimam kam iti. Lahko grem v Coctail, Argonavte ipd., tam pa nimam kaj delati (lahko piješ, lahko se pogovarjaš, kadiš in nič drugega)« (Mlinar, 1983, 115). A v kolikor so ta prizorišča še bila namenjena tako tujim kot domačim gostom, je igralnica in njena okolica delovala kot popolna klavzura, ki je živela svoje oddvojeno življenje predvsem v nočnem času. V njej se je govoril tuj jezik in se je plačevalo le v tuji valuti, s čimer pa so imeli opravka samo zaposleni, saj je bil jugoslovanskim oz. slovenskim državljanom vstop v igralniške prostore prepovedan vse do sprejema novega zakona leta 1995. Obljudena igralnica in njena okolica je tako postala izključna domena tujcev, ko pa se je Casino razširil še na hotelsko kavarno, so meščani izgubili eno izmed redkih družabnih zbiralšč, zaradi česar so se tedaj prvič zaslislali nekateri kritični glasovi sicer povečini ravnodušnih domačinov (Vuga, 2016). Oblikovanje družbeno-dostopnih prostorov z ne-izključevalnim značajem je namreč ena izmed bistvenih smernic načel sodobnega urbanega upravljanja (Verovšek et al., 2015, 122), katere ignoriranje je bilo v socialističnem sistemu še toliko težje razumljivo. Izgubo funkcionalnega mestnega prostora je skušala občinska oblast v tedanjem kontekstu sicer nadomestiti s »samoupravnim« pogojem, da se v iskanje prostorske rešitve za razširitev igralnice vključi predstavnike Skupnosti krajevnih skupnosti in se jo prestavi v nadomestni objekt, s čimer bi se hotelski vrt ponovno sprostil za potrebe meščanov, a do tega ni prišlo.⁵⁰

47 PANG-104, 06/B-1/90-1, Pregled uresničevanja razvojne strategije občine Nova Gorica v letih 1987–1989, 4.

48 Primorske novice, 21. 12. 1984: Delati v igralnici, 8.

49 Primorske novice, 15. 6. 1990: Novogoriški Las Vegas rojeva mlade, 7.

50 PANG-104, 06/B-1/86, I, Zapisnik 11. seje občinskega izvršnega sveta, 18. 7. 1986.

Slika 5: Razglednica Nove Gorice s konca osemdesetih let, nedatirana (PANG-667, razglednica št. 1190)

Figure 5: Postcard of Nova Gorica from the late 1980s, undated (PANG-667, postcard n. 1190)

Vodstvo podjetja HIT je pri svojih načrtih o dozidavah naletelo tudi na neodobravanje stanovalcev bližnjih stanovanjskih blokov, saj so ti s svojimi pritožbami ustavili izdajo gradbenega dovoljenja, v katerem je sicer SO NG predvidevala namembnost objekta le za dobo petih let. Najbolj pereč problem je bilo pomanjkanje parkirnih mest, saj je večina od tudi 3000 dnevnih obiskovalcev prihajala s svojimi avtomobili, tako da se je do tedaj mirna okolica hotela Park spremenila v kaotično prometno površino, kar je HIT v dogovoru z občinskim izvršnim svetom nekoliko omilil šele z izgradnjo novega parkirišča leta 1990 (HIT – Deset let, 1994, 9).

Še pred tem pa se je že resno razpravljalo tudi o treh možnih novih lokacijah igralnice: med ulico Gradnikove brigade, Vojkovo in Kidričevo cesto; na Parkovšču; ali celo pri Vrtojbi. Za prvo variantno je bil že izveden natečaj, a do nadaljnjih korakov, zaradi propada dogovora med HIT-om in njegovim ameriškim partnerjem, ni prišlo.⁵¹ Potencialne lokacije ob načrtovani avtocesti pa kažejo, da je bil igralniški turizem že takrat skoraj popolnoma ločen od preostalega mestnega življenja ali pa je bilo slednje za obiskovalce celo moteče (Vuga,

2016). Argumenti o pozitivni povezavi med modernim urbanizmom Nove Gorice in prostorskimi pogoji igralništva, s katerimi so v šestdesetih letih lokalne oblasti podpirale svoje načrte, niso zdržali, prihajajočih hazarderjev pa niso pritegnile niti ostale točke interesa oz., kot so ugotavljali kasneje, je postalo jasno, »da večine obiskovalcev teh igralnic samo mesto in njegova regija kot turistična destinacija z lastno zgodovino in značilno identiteto ne zanimata kaj dosti« (Prekovič, 2001, 742). A do začetka devetdesetih let je donosna dejavnost, katere širitev so pri HIT-u utemeljevali z v občinskih planih opredeljeno usmeritvijo v izvozno gospodarstvo, ostala in končno obvladala dogajanje na Delpinovi ulici ter kmalu postala tudi ena izmed dominant mestnega prostora kot celote. Če še ne toliko v svoji fizični, pa vse bolj v konstrukciji svoje simbolne podobe v smislu prizorišča imaginarnega in fantazijskega dogajanja (cf. Selwyn, 1996).

Ko govorimo o ustvarjanju »imidža« nekega mesta se moramo zavedati, da konec osemdesetih let še ni bil čas t. i. urbanega menedžmenta (gl. Bačilijs, 2011) oz. »place branding«, ki se je močno razširil z vzponom

⁵¹ PANG-104, 06/B-1,89-01, IX, Obrazložitev dosedanjih aktivnosti v zvezi z razširitvijo igralnice in drugih objektov HIT-a na obstoječi lokaciji. 16. 2. 1989.

neoliberalizma v naslednjih desetletjih (gl. Colomb, 2012, 11–38). Vendarle pa lahko spremembe v reprezentaciji Nove Gorice že zaznamo prek razglednic kot osnovnega sredstva konstrukcije turistične podobe kraja. Prve razglednice Nove Gorice ustvarjajo vzdušje prijetnega skupnostnega življenja v novih, lepo urejenih soseskah (slika 1). Tiste, ki so nastale v šestdesetih in sedemdesetih letih, prikazujejo živahno prometno os, reprezentativne objekte, zelene ambiente in skoraj v vseh primerih tudi spomenike partizanom in osebnostim iz preteklega političnega ter kulturnega življenja (slika 4). Fotografirani portreti se torej ujema z vizijo prostorskega odraza socialistične modernosti v kombinaciji s poudarkom na poglavitnih krajih spomina, vezanih na konstitutivne točke narodne in revolucionarne zgodovine. Bolj kot pa se bližamo koncu osemdesetih let, več razglednic posreduje zapeljivo podobo nočnih panoram in fotografij posameznih zabaviščnih objektov. Sporočilo o urbanistični strukturi modernega mesta in njegovi glavni arhitekturni pomniki pa so že močno potisnjeni v ozadje, dokler ni naposled popolnoma prevladal nov estetski režim sanjskega okolja igralnic in z njimi povezanega glamuroznega načina življenja – tudi na tistih z napisi v slovenskem jeziku (slika 5).

SKLEP

Bleščeči igralniški objekti in spremljajoča infrastruktura so danes vizualno izstopajoč, v zavesti meščanov pa s preostalo teksturo mesta že zlit element, katerega prisotnost je pravzaprav postala eden izmed glavnih prostorskih pomnikov Nove Gorice. Z ozirom na radikalne spremembe v urbanem tkivu v nekdanjih socialističnih državah, ki so nastale kot posledica intenzivnih intervencij kapitala (gl. Czepczynsky, 2008), bi nas takšen razvoj ne presenetil, v kolikor bi govorili zgolj o rezultatu ekonomske tranzicije iz devetdesetih let. Toda v primeru novega mesta ob meji, postavljenega kot nadomestno regionalno središče in obenem konstituiranega kot protipol kapitalistični organizaciji urbanega življenja, lahko sledimo transformacijam ekonomske strukture in družbenih praks že za časa (pozne)ga socializma. Z novim mednarodnim položajem Jugoslavije in njenim odpiranjem na Zahod je nekdanji »svetilnik« ne meji dveh ideoloških sistemov že v zgodnji fazi svojega razvoja izgubil značaj izločbenega okna socializma oz. postal točka prehajanja ljudi, idej in blaga med v svet odprto Jugoslavijo in

njeno zahodno sosedo Italijo.

S tem je prišlo tudi do sprememb v sektorju turizma in gostinstva, katerega usmerjanje je bilo v Jugoslaviji pod izrazito političnim vplivom. Sčasoma se je ustvarila ponudba, očitno usmerjena k potrošnikom iz premožnega zaledja severne Italije, a kljub temu ne v njihovi popolni domeni, zato so modernistični urbani prostor in posamezne postmodernistične intervencije v njem služili kot ambient srečevanja ne le ljudi iz obmejnega območja, ampak tudi iz notranjosti Slovenije in Jugoslavije ter drugih tranzitnih obiskovalcev. V ta čas uvajanja tržnih principov v jugoslovansko ekonomijo v sredini šestdesetih let sodijo tudi prvi poskusi vzpostavitve igralniške dejavnosti po zgledu dobičkonosnega Casinoja v Portorožu. Pobuda za krepitev tega dela turistične ponudbe, močno nasprotujoče socialističnim vrednotam, je ves čas prihajala z lokalnega nivoja, na katerega so se z ugodnimi ponodbami obračali tuji in tudi domači investitorji. Da že tedaj ni prišlo do realizacije teh načrtov, niso bili posredi ideološki razlogi, ampak predvsem logika stroge regulacije in omejevanja konkurence, ki so se je držale republiške oblasti.

Tudi eksplozijo igralništva v osemdesetih letih so sprožili lokalni faktorji v bistveno spremenjenih ekonomskih okoliščinah v poznosocialistični Jugoslaviji, ki se je ubadala s kroničnim pomanjkanjem trdnih valut. Čeprav je bila ta dejavnost v izhodišču videna samo kot dopolnilni način popolnjevanja slabo zasedenih hotelskih kapacitet, se je že v nekaj letih izkazala kot izjemno uspešen način izvajanja deviz od množice prihajajočih dnevnih oz. nočnih obiskovalcev z italijanske strani meje, kmalu pa tudi od drugod. S tem dejstvom lahko najbolj prepričljivo pojasnimo odsotnost kakršnihkoli resnih političnih pomislov proti množičnemu razvoju te dejavnosti, ki se je tudi dobro ujela s kulturnimi spremembami v tedanji Italiji, domačinom pa ostajala nedostopna. Določena nasprotovanja so se pojavila v ožjem lokalnem okolju, ki je na eni strani ohranjalo sistem starih družbenih praks, po drugi strani pa sprejelo delo v igralniško-zabavišni industriji kot priložnost za odličen zaslužek. Prirejanje »posebnih iger na srečo«, kot je jugoslovanska zakonodaja evfemistično poimenovala organizacijo hazarda za tujce, se je tako že pred propadom socialističnega sistema dodobra usidralo v najbolj zahodnem mestu v državi. Temu je sledila tudi uradna propaganda, ki v zadnjih letih starega režima ni več imela pomislov ustvarjati privida sveta kapitalističnega užitka v nekdanjem mestu socialistične utopije.

CASINO IN THE SOCIALIST TOWN: THE ORIGINS OF THE GAMBLING INDUSTRY
AND THE SOCIOECONOMIC TRANSFORMATION OF NOVA GORICA

Jure RAMŠAK

Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: jure.ramsak@zrs-kp.si

SUMMARY

The article analyses spatial and societal consequences of gambling industry, which emerged in the 1980s in the town of Nova Gorica on the border between Italy and Yugoslavia. Built as the modernist counterpart to the old town, which remained in capitalist Italy in 1947, Nova Gorica initially posed as the showpiece of socialism, but experienced metamorphosis of its identity even before the socialist Yugoslavia was over. The author presents the ideological and political circumstances, which influenced the transformation of the socialist modernist town into a place of consumption and questionable entertainment. While until the 1970s, tourist infrastructure was intended to attract both domestic and foreign tourists, the new Casino opened in 1984 was designed for foreign citizens only. By introducing the American model of gambling, it became an instant success and attracted 1.3 million mostly Italian visitors until 1990. As one of the main sources of the much-needed hard currency, it was supported by the entrepreneurial and local political elites, which also relinquished some principles of "socialist" spatial governance to give way for its extensions. Even though, Casino facilities functioned as an isolated enclave, it became a generator of changes in the system of socialist values and paved the way for the gambling boom in Nova Gorica in the 1990s and 2000s.

Keywords: Nova Gorica, gambling industry, modernist urbanism, HIT, Yugoslav economy

VIRI IN LITERATURA

- AJ-41** – Arhiv Jugoslavije (AJ), Savezna planska komisija (fond 41).
- AS-223** – Arhiv Republike Slovenije (AS), Vlada Republike Slovenije (fond 223).
- AS-233** – AS, Ministrstvo za gradnje LRS (fond 233).
- AS-2104** – AS, Republiški sekretariat za finance Socialistične republike Slovenije (fond 2104).
- GK-OD** – Goriška knjižnica Franceta Bevka, Oddelek za domoznanstvo.
- GM-OZ** – Goriški muzej, fototeka oddelka za zgodovino.
- Il Piccolo – giornale di Trieste.** Trieste, S.P.E., 1881–.
- Koglot Puppis, N. (2008):** Nova Gorica. Njena in moja mladost. Spodnje Pirniče, Trip.
- PANG-61** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), Zbirka gradiva o gradnji Nove Gorice (fond 61).
- PANG-104** – PANG, Skupščina občine Nova Gorica (fond 104).
- PANG-667** – Zbirka razglednic krajev (fond 667).
- Primorske novice.** Koper, Primorske novice, 1963–.
- Ravnikar, E. (1947):** Maršal Tito našim arhitektom. Novi svet, 2, 362–365.
- Ravnikar, E. (1984):** Nova Gorica po 35 letih. Arhitektov bilten, 68/69, 43–46.
- Slovenski poročevalec – glasilo Osvobodilne fronte.** Ljubljana, Slovenski poročevalec, 1938–1959.
- Šušmelj, J. (2015):** Predsednik Skupščine Občine Nova Gorica, 1974–1982. Zapis pričevanja se nahaja pri avtorju.
- Ur. I. SRS št. 29/1965:** Uradni list Socialistične republike Slovenije, št. 29/1965. Ljubljana, Uradni list SRS.
- Ur. I. SRS št. 32/1980:** Uradni list Socialistične republike Slovenije, št. 32/1980. Ljubljana, Uradni list SRS.
- Vuga, T. (2016):** Arhitekt. Zapis pričevanja se nahaja pri avtorju.
- Augé, M. (2011):** Nekraji. Uvod v antropologijo nadmodernosti. Ljubljana, Maska.
- Bačilija, I. (2011):** Urbani menedžment v evropskem kontekstu. Urbani izziv, 22, 2, 64–74.
- Bartetzky, A. (2013):** New Cities for New People: Urban Planning and Mass Media Propaganda in Stalinist Poland and the GDR. V: Devlin, J. & C. H. Müller (ur.): War of Words. Culture and the Mass Media in the Making of the Cold War in Europe. Dublin, University College Dublin Press, 137–146.
- Basauri, et. al. (2012):** Constructing an Affordable Arcadia. V: Mrduljaš, M. & v. Kulić (ur.): Unfinished Modernisations. Between Utopia and Pragmatism. Zagreb, Croatian Architects' Association, 348–369.
- Cinis, A. et al. (2008):** Perfect representations of Soviet planned space. Mono industrial towns in the Soviet Baltic republics in the 1950s–1980s. Scandinavian Journal of History, 33, 3, 226–246.
- Colomb, C. (2012):** Staging the New Berlin: Place Marketing and the Politics of Urban Reinvention Post-1989. London – New York, Routledge.
- Czepczynsky, M. (2008):** Cultural Landscapes of Post-Socialist Cities. Farnham, Ashgate.
- Čelik, M. & A. Di Battista (2012):** New Cities in Slovenia (1945–1960). V: Mrduljaš, M. & V. Kulić (ur.): Unfinished Modernisations. Between Utopia and Pragmatism. Zagreb, Croatian Architects' Association, 246–259.
- Di Battista, A. (2011):** Nova odkritja pri raziskovanju Ravnikarjeve Nove Gorice in Trenzevega Velenja. Zbornik za umetnostno zgodovino, 47, 322–340.
- Feuerstein, G. (2008):** Urban Fiction. Strolling through Ideal Cities from Antiquity to the Present Day. Fellbach, Edition Axel Menges.
- Grabar, N. (2009):** Between Classicism and Modernism. Architecture of Vinko Glanz. Doctoral Dissertation. Ljubljana, Faculty of Architecture.
- Grandits, H. & K. Taylor (ur.) (2010):** Yugoslavia's Sunny Side. A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s). Budapest, New York, CEU Press.
- Grindrod, J. (2013):** Concretopia. A journey around the rebuilding of postwar Britain. Brecon, Old Street Publishing.
- Hannigan, J. (2005):** Fantasy City. Pleasure and profit in the postmodern metropolis. London, New York, Routledge.
- HIT – Deset let (1994):** HIT – Deset let, z odličnostjo. Nova Gorica, HIT.
- Holston, J. (1989):** The Modernist City. An anthropological critique of Brasília. Chicago, London, University of Chicago Press.
- Jakhel, R. (1979):** Iluzija in resničnost urbanih središč. Prispevek h kritiki urbanistične ideologije. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Jerman, K. (2008):** Dve Gorici – eno mesto? Konstrukcija urbanega. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani.
- Jerman, K. (2012):** Konstrukcija urbanega na primeru Nove Gorice: funkcionalni, afektivni in identifikacijski odnos do mesta. V: Repič, J. & J. Hudales (ur.): Antropološki vidiki načinov življenja v mestih. Ljubljana, Znanstvena založba UL FF, 115–141.
- Klabjan, B. (2013):** »Transnacionalne politike, nacionalna diplomacija«? Slovenci in delovna skupnost Alpe-Jadran, 1978–1991. Acta Histriae, 21, 3, 409–426.
- Košir, F. (2006):** Edvard Ravnikar kot arhitekturni teoretik. Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo.
- Kulić, V. (2012):** Modernism In-between. The mediatory Architectures of socialist Yugoslavia. Berlin, Jovis Verlag.
- Le Normand, B. (2014):** Designing Tito's capital: urban planning, modernism, and socialism in Belgrade. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press.

- Mihelj, S. (2014):** Drawing the East-West Border. Narratives of Modernity and Identity in the Northeastern Adriatic (1947–1954). V: Vowinckel, A. et al. (ur.): Cold War Cultures. Perspectives on Eastern and Western European Societies. New York, Oxford, Berghahn, 276–296.
- Mlinar, Z. (1983):** Humanizacija mesta. Sociološke razsežnosti urbanizma in samoupravljanja v Novi Gorici. Maribor, Založba Obzorja.
- Molnár, V. (2013):** Building the State. Architecture, Politics, and State Formation in PostWar Central Europe. London – New York, Routledge.
- Mumford, E. (2009):** CIAM and the Communist Bloc, 1928–59. The Journal of Architecture, 14, 2, 237–254.
- Mužič, J. (2013):** Casino Portorož. Sto let. Portorož, Casino.
- Nanut, C. (1972):** Ob 25. obletnici najmlajšega mesta ob naši zahodni meji. Srečanja, 7, 35–36, 7–14.
- Nečak, D. (2000):** Trst – mesto nakupov. Prispevki za novejšo zgodovino, 40, 1. Zbornik Milice Kacin Wohinz, 301–311.
- Pirjevec, J. (2015):** Soočenje kulturnih, državnih, geopolitičnih in ideoloških konceptov na stiku italijanskega in južnoslovenskega prostora (1848–1975). Acta Histriae, 23, 3, 377–392.
- Prekovič, T. (2001):** Nova Gorica = Las Vegas? Primorska srečanja, 25, 247, 742–746.
- Prinčič, J. (2011):** Zadnji del poti k slovenskemu narodnemu gospodarstvu (1945–1991). V: Ferenc, M. et al. (ur.): Osamosvojitve 1991: država in demokracija na Slovenskem v zgodovinskih razsežnostih. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 153–173.
- Pusca, A. (2008):** The Aesthetics of Change: Exploring Post-Communist Spaces. Global Society, 22, 371–372.
- Radović, S. (2013):** Grad kao tekst. Beograd, Biblioteka XX. veka.
- Ramšak, J. (2015):** Ab initio. Moderne ideologije in izgradnja novega urbanega prostora: zgodovina, arhitektura in perspektive kulturnega turizma v Novi Gorici in Raši. Koper, Univerzitetna založba Annales.
- Repe, B. (1998):** »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka«: vpliv nakupovalnega turizma na kulturne spremembe in način življenja v Sloveniji po drugi svetovni vojni. Zgodovina za vse, 5, 2, 90–96.
- Repe, B. (2006):** Turistična zveza in razvoj turizma v Sloveniji po drugi svetovni vojni. V: Svetik, P. et al. (ur.): Turizem smo ljudje. Zbornik ob 100-letnici ustanovitve Deželne zveze za pospeševanje prometa tujcev na Kranjskem, Turistične zveze Slovenije in organiziranega turizma v Sloveniji 1905–2005. Ljubljana, Turistična zveza Slovenije, 61–99.
- Selwyn, T. (ur.) (1996):** The Tourist Image: Myths, And Myth Making in Tourism. Oxford, Blackwell.
- Širok, K. (2012):** Kalejdoskop goriške preteklosti. Zgodbe o spominu in pozabi. Ljubljana, Založba ZRC.
- Šušmelj, J. (2009):** Trpko sosodstvo. Nekateri vidiki odnosov med sosednjima državama v obdobju 1945–2001. Trst, ZTT.
- Šuvaković, M. (2004):** Theoretic models of modernist ideology in the 1950s'. V: Kolečnik, L. (ur.): Art and ideology: the nineteen-fifties in a divided Europe. Zagreb, Art Historians Association of Croatia, 13–20.
- Tavčar, M. & J. Šušmelj (1965):** Sociološka analiza Nove Gorice. Nova Gorica, Delavska univerza.
- Tomažič, A. (2013):** Seks, droge in samoupravljanje. Pogledi, 4, 23–24. <http://www.pogledi.si/druzba/seks-droge-samoupravljanje> (22. 1. 2016).
- Toplak, J. (2012):** »Mestu smo hoteli dati bolj urban videz« – Tomaž Vuga, arhitekt in urbanist. Razpotja, 8, 74–78.
- Torkar, V. (1987):** Racionalizacija urbane strukture Nove Gorice z arhitekturo mesta. Raziskovalna naloga. Nova Gorica, Dessa.
- Torkar, V. (1994):** Nova Gorica: mesto park ali parking? Primorska srečanja, 19, 156, 181–185.
- Ukmar, D. (1993):** Začetki gradnje Nove Gorice. Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino, 41, 2, 18–37.
- Verovšek, Š. et al. (2015):** Pristopi k preučevanju in reprezentaciji kvalitet urbanih prostorov. Annales, Ser. hist. et soc., 25, 1, 115–128.